

КРІПОСНЕ ПРАВО В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Доморослий Валентин Іванович

кандидат історичних наук, доцент

Dovaevrobo63@gmail.com

Уманський національний університет садівництва

Історія кріпосного права в Україні має глибокі коріння. Перше закріпачення, то на території Галичини – сучасні Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області – це відбувається ще у XV столітті. А на територіях, які за Люблінською унією перейшли від Великого князівства Литовського до Польщі, то тут це сеймова постанова 1573 року.

Але під час визвольної війни, всередині XVII століття, на козацьких територіях ця норма фактично була ліквідована.

Царський уряд після 1654 р. всіляко сприяв старшині, шляхті та вищому духівництву в покріпаченні селян. На прохання старшини, гетьман К. Розумовський 22 квітня 1760 р. видав універсал, погоджений царським урядом у 1763 р. Відповідно до цього документу, селянам заборонялося переселятися на нові місця без письмового дозволу поміщиків. З 1667 р. гетьманська влада примушувала селян, що були в залежності від православних монастирів, шляхти й козацької старшини, до «звичного послушення» [Кріпацтво, 2018].

Наступне покоління козацької старшини, що вийшло з низів, заклало фундамент для функціонування стабільнішої суспільної верхівки. За часів правління гетьманів І. Самойловича (1672-1687) та І. Мазепи (1687-1709) з'явилася набагато згуртованіша група землевласників, яка за соціальним станом і способом життя наближалася до шляхетства. До складу нової шляхти входили нащадки «старої» шляхти, спадкоємці козацької старшини, які належали до реєстру ще за часів Речі Посполитої. Нова шляхта мала свою формальну організацію – Значне військове товариство.

У XVIII ст. відбулася уніфікація структури українського і російського суспільства. Правляча верхівка Гетьманщини поступово зливалася з російською феодальною знаттю. У 1767 р. козацька еліта отримала право обирати депутатів у Законодавчу комісію та брати участь у її роботі на тих же правах, що й російські дворяни. З того часу українська старшина могла посилати своїх дітей до кадетського корпусу і товариства шляхетних дівчат. 21 квітня 1785 р. цариця видала «Грамоту на права, вольності і привілеї благородного дворянства». У ній підтверджувалися всі до того даровані права (зокрема, ексклюзивне володіння землею), дворяни звільнялися від постойв військ, тілесних покарань, їх судили тільки дворянські суди, дворянство можна було втратити лише за ганебні злочини, проте маєток злочинця не міг бути конфіскований державою, а переходив спадкоємцям [Жалувана, 2017].

Дія грамоти була поширена на українську козацьку старшину, яка отримала дворянський статус.

Протеє, статус дворян отримували не всі представники козацької верхівки. Чимало з них, протягом тривалого часу, шукали документальне підтвердження свого «благородного» походження. Проблема їхнього входження до дворянства була позитивно розв'язана лише в 1835 р., після указу імператора Миколи I «Про малоросійські чини, що дають право на дійсне чи спадкове дворянство». Вдруге у своїй історії, українська еліта пішла на співробітництво з окупантом, залишивши свій народ напризволяще, на поталу Російській імперії.

На межі XVIII–XIX ст. російське дворянство поповнилося польською шляхтою, внаслідок поділу Речі Посполитої. За даними Першого Всеросійського перепису населення 1897 р. в українських губерніях мешкало понад 340 тис. дворян: українці серед них становили 26%, поляки – 18%, росіяни – 50% [Темірова, 2022].

Проявом уніфікації став указ, виданий Російською царицею Катериною II 3 травня 1783 р., який привів до закріпачення селян Київщини, Брацлавщини і Поділля [Кріпацтво, 2018]. Це було друге запровадження кріпосного права на території українських земель.

Коли в Україні, вдруге, було запроваджене кріпацтво – Західна Європа його позбавлялася. Ліквідація цього ганебного стану розпочалася ще з XIV ст., з масштабної епідемії чуми, яка знищила майже половину населення Західної Європи. Селян стало менше і їхня праця високо цінувалася. Феодали активно переманювали один в одного селян, що призвело до виникнення справжнього ринку праці. Наслідком цього, було скасування кріпацтва у Франції, Англії, Західній Німеччині. На початку XIX ст. кріпосне право залишалось лише в одній західноєвропейській країні – Австрійській імперії. Революція 1848 р. спонукала її керівництво скасувати кріпосне право, і передати у приватну власність землі, якими користувалися селяни. Ця загальноєвропейська тенденція дійшла й до Росії. У 1857–1861 рр. в імперії склалася революційна ситуація, що змусило уряд Олександра II 19 лютого 1861 р. скасувати кріпосне право. Згідно реформи, селяни ставали особисто вільними, але за феодалами залишалось право власності на землю, та зберігалось велике поміщицьке землеволодіння. Незважаючи на те, що селяни ставали вільними, вони втрачали частину своїх земель, страждали від малоземелля та викупних платежів. З такими проблемами суспільство Російської імперії увійшло у XX ст.

Список використаних джерел

1. Жалувана грамота Катерини II дворянству. (2017). Режим доступу: <http://history1-2017.blogspot.com/2017/02/ii.html>
2. Кріпацтво. (2018). Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кріпацтво>.
3. Темірова Н. (2022), Зметені вихором революції. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/zmeteni-vykhodom-revoliutsii/>.